

19. stoletje: rojstvo filma od izuma fotografije do vzpona filmskih studiev

Učenci in dijaki so v svojem vsakdanjiku na vsakem koraku obkroženi z gibljivimi podobami, naj gre za filme, videospote, spletne videe ali oglase, ki jih gledajo na prenosnih računalnikih, po televiziji, na mobilnih telefonih ali pa v kinu. Današnja vizualna kultura se zaradi digitalnih tehnoloških prebojev zdi kot razmeroma nov pojav, pa vendar v smislu tehnologije in rojstva filmskega jezika sega v konkreten čas človeške zgodovine – v **19. stoletje**.

Prav 19. stoletje je namreč v marsikaterem pogledu obdobje, ki je proizvedlo mnoga prelomna dognanja za nadaljnji razvoj sodobne civilizacije. Z drugimi besedami: številni tehnološki, gospodarski in politični premiki, ki so se odvijali takrat, so postavili temelje sveta, v kakršnem živimo na začetku 21. stoletja.

19. stoletje je bil čas, ko so v politiki in gospodarstvu začele prevladovati nove velesile, kot so Velika Britanija, Rusija in ZDA, ki so zapolnile praznino po padcu Napoleonovega, Svetega rimskega in Španskega imperija. Takrat se je odvila druga industrijska revolucija, ki je povzročila množično urbanizacijo in bliskovito povečevanje mest. Vzporedno so se pojavile ideje kot marksizem, darvinizem, v vzponu so bili nacionalizmi, obenem pa tudi prvi zametki globalizacije. Človeštvo je postalo bogatejše za ogromno tehnoloških izumov na vseh področjih družbe. V transportu so začeli uporabljati parno lokomotivo, izumili so motor na notranje izgorevanje, v komunikacijah sta se pojavila telegraf in telefon, uporabljati so začeli elektriko in žarnico, v prehrani pasterizacijo, v medicini pa rentgen ter zdravila, kot so aspirin, anestetiki, prav ob koncu stoletja je na prizorišče stopila še psihoanaliza. Da sta v 19. stoletju nastala tudi fotografija in film, je torej povsem logična posledica hitrega in vsesplošnega družbenega razvoja, na čelu katerega je bil predvsem bliskovit tehnološki vzpon zahodnih družb.¹

VIDEO: Izumi 19. stoletja – <https://www.youtube.com/watch?v=ZqfEJbpDDSY>

Čeprav sta torej fotografija in film (film ni nič drugega kot hitro zaporedje fotografij) izdelek 19. stoletja, pa njune najzgodnejše korenine segajo daleč v preteklost. Umetnost, ki je duhovna prednica obeh, je **slikarstvo**, ki je tudi najstarejša človeška umetnost. Najstarejše jamske poslikave segajo tudi do 60.000 let v preteklost. Pravzaprav se danes pojavljajo celo teorije, da nekaterih izmed teh poslikav ni proizvedla naša vrsta, torej *Homo sapiens*, temveč neandertalci, ki so za vire hrane tekmovali z ljudmi in so kasneje izumrli². Človek je po slikarstvu ob vzponu prvih civilizacij postopoma razvil še literaturo, arhitekturo, glasbo, ples in gledališče, ki so postale temeljne umetniške dejavnosti.

VIDEO: Jamske poslikave – <https://www.youtube.com/watch?v=uUNODUpkT2o>

Slikarstvo se je do renesanse in iznajdbe središčne perspektive zanašalo na subjektivno prikazovanje človeških subjektov, živali, predmetov in krajin, ki so bili izrazito kulturno določeni (evropska slikarska tradicija se je denimo močno razlikovala od azijske). S tem, ko so se v renesansi začeli uporabljati znanstveni načini preslikavanja resničnosti, ki so bili bližje matematiki kot pa umetniškemu navdihu, je bil položen temelj zamisli, da je tudi preslikavanje resničnih podob na platno lahko objektivno. Še več, s tem so slikarji in izumitelji postopoma začeli izumljati pripomočke, s katerimi bi postopek slikanja lahko avtomatizirali, da bi naprava na ta način vsaj deloma ali v celoti opravljala slikarjevo delo.³

¹ Glej Salmi 2008.

² Glej Hoffmann et al. 2018.

³ Daval 1982, str. 9.

VIDEO: Središčna perspektiva – https://www.youtube.com/watch?v=WQUi5Ue_fLY

Najpomembnejši izmed teh zgodnjih izumov je bil *camera obscura*, zgodnja prednica današnjih fotoaparatorov. *Camera obscura* so kot zamisel poznali že v antiki in kasneje v srednjem veku, njeno iznajdbo pa danes pripisujemo Leonardu da Vinciju⁴. *Camera obscura* temelji na povsem naravnih optičnih principih. Sestavljena je iz 3 elementov: celotna naprava ima obliko (1) temne škatle ali zatemnjene sobe, v katero je izvrtana (2) luknjica, ki je tudi edini vir svetlobe znotraj naprave. Svetlobni žarek skozi luknjico posveti na (3) površino na zadnji strani naprave, kjer se prikaže medel obris podobe, ki prihaja v napravo. Po fizikalnih zakonih se ta podoba, projicirana na stensko površino nasproti luknjice, pojavi obrnjena za 180 stopinj, torej obrnjena na glavo. Nekatere današnje teorije celo domnevajo, da je princip *camere obscurae* – svetlobnega žarka, ki posveti v temen prostor – tisti, ki je pračloveku dal zamisel za prve jamske poslikave.⁵

VIDEO: *Camera obscura* – <https://www.youtube.com/watch?v=9Zu92DTo8bI>

Camera obscura podobo prikaže še bolje, ko v luknjico vstavimo lečo oziroma objektiv, ki zgosti, izostri in usmeri svetlobo, kar so napravi začeli dodajati v 16. stoletju, s čimer so jo lahko uporabljali predvsem za astronomska opazovanja⁶. Raba objektivov sega daleč v preteklost: slovito steklo iz Nimruda, odkrito na območju današnjega Iraka, datirajo v čas pred 3.000 leti. Dokončni preboj pri razvoju leč pa se je zgodil z iznajdbo teleskopa v 17. stoletju, ki je povzročila hiter razvoj in izpopolnitev steklenih objektivov vseh vrst. S tem, ko so v *camera obscura* začeli vstavljati tovrstne objektivne, je prikazana slika postala bistveno bolj jasna, kot pa če bi podobo opazovali zgolj s pomočjo običajne luknjice.⁷

Tako je že pred 19. stoletjem pravzaprav obstajala večina elementov, potrebnih za iznajdbo fotoaparata kot naprave, s katero posnamemo podobo na trajen medij. Temna škatla in objektiv na steni te škatle sta še danes temeljna elementa za zajemanje podob in sta v uporabi tudi v današnjih fotoaparatih. Element, ki je do 19. stoletja predstavljal osrednji problem, da do izuma fotografije ni prišlo, je bila površina, na katero se odtisne podoba. Do takrat namreč niso poznali medija, na katerega bi trajno odtisnili podobo, ki se prikaže s pomočjo *camere obscurae*. Fotosenzitivne kemijske spojine, ki reagirajo na svetlobo, so poznali že od konca srednjega veka, a niso bile obstojne. Kar 500 let je moralo miniti, da je človeštvo dognalo, na kakšni podlagi bi bilo mogoče za večno ohraniti zajeto podobo.

Tisti, ki mu je to prvemu uspelo, je bil francoski izumitelj **Joseph Nicéphore Niépce** (1765–1833). Ta je leta 1816 začel eksperimentirati s srebrovimi spojinami, ki so ga nato privedle do izuma povsem novega postopka za zajemanje podob. Leta 1822 je namreč srebro začel nadomeščati s fotosenzitivno vrsto asfalta (bitumnom iz Judeje), ki ga je razredčil s sivkinim oljem in z njim premazal vrsto kovinske plošče⁸. Na tej premazani površini se je asfalt po izpostavitvi svetlobi na temnih področjih strdil, medtem ko je bilo svetle odtenke mogoče sprati s sivkinim oljem in alkoholom. Končni rezultat je bila prva stalno odtisnjena podoba, proizvedena na mehanski način, torej brez posega človeške roke. Prva podoba, pri kateri je Niépce uspešno uporabil ta postopek, nosi naslov *Pogled skozi okno v Le Grasu* in je nastala leta 1826. To je bila prva fotografija v zgodovini človeštva. Vendar pa je bil čas, potreben za njen nastanek, bistveno daljši kot pri današnjih fotografijah – premazana ploščica je morala biti svetlobi izpostavljena kar 8 ur.⁹

⁴ Kavčič in Vrdlovec 1999, str. 89.

⁵ Daval 1982, str. 10.

⁶ Jovičić 1998, str. 20.

⁷ Warner Marien 2006, str. 5–6.

⁸ Warner Marien 2006, str. 10–12; Jovičić 1998, str. 33.

⁹ *Ibid.*

VIDEO: Prva fotografija – <https://www.youtube.com/watch?v=78KfCkCN3ck>

Niépce je svoj prelomni izum poimenoval **heliografija**, kar pomeni »sončeva slika«. Izraz **fotografija** (iz grščine, »pisava s svetlobo«) se je začel uporabljati šele kasneje, leta 1839.¹⁰

Niépceov izum je tudi drugim dal zagon, da so poskušali izpopolniti njegov postopek. Velik preboj je uspel Niépceovemu kolegu **Louisu Dagueru** (1787–1851). Ta je namesto asfalta začel uporabljati srebrov jodid, s katerim je dosegel izvrstne rezultate. Njegov postopek, *dagerotip*, je bil sploh prvi splošno razširjeni fotografski postopek¹¹. Njegova slovita fotografija ***Boulevard du Temple*** iz leta 1838 dobro kaže, za kako izpopolnjen postopek je šlo v primerjavi z Niépceovo *heliografijo*. Ne samo da je podoba mnogo ostrejša in natančnejša, temveč je bil tudi čas zajema mnogo krajši – zgolj 15 do 20 minut¹². Omenjena fotografija je zaslovela tudi zato, ker je na njej prvi človek, ki se je kdajkoli pojavil na kakšni fotografski podobi. Neznanec, ki si je dal čistiti čevlje, je moral omenjenih 15 minut stati pri miru, da se je njegov obris prikazal na Daguerrovi fotografiji, medtem ko vseh ostalih ljudi, ki so se takrat sprehajali po ulici, na njej ni.¹³

VIDEO: Daguerrova fotografija *Boulevard du Temple* – https://www.youtube.com/watch?v=mAy3sG_E6Jk

Opisane prve fotografije so sprožile tudi mnogo ugibanja, ali lahko fotoaparat prikaže še kaj več od tistega, kar vidimo s prosim očesom. Sredi 19. stoletja so nekateri začeli trditi, da tovrstne fotografije ne prikazujejo samo realnega sveta, temveč tudi svet duhov. Ker na tem področju še ni bilo trdnih znanstvenih dokazov, se je iz te zamisli razvila povsem nova veja fotografije, imenovana **spiritualna fotografija** (*spirit photography*). Posamezni fotografi so to zamisel začeli izkoriščati v lastno finančno korist, saj so vedeli, da lahko s preprostimi triki v svojem fotoaparatu ustvarijo meglene figure, ki izgledajo kot duhovi. Najbolj slovit izmed tovrstnih prevarantov je bil William H. Mumler, ki je dolga desetletja izkoriščal stisko ljudi ter jim v zameno za denar »dokazoval«, da duhovi njihovih preminulih sorodnikov in prijateljev še vedno bivajo na tem svetu.

VIDEO: Spiritualna fotografija – https://www.youtube.com/watch?v=PO_LrILsU1w

Dagerotip je kot fotografski postopek uporabljal tudi ameriški izumitelj **Robert Cornelius**, ki je leta 1839 s takšnim fotoaparatom posnel **prvi selfi** (fotografski avtoportret) v zgodovini.

VIDEO: Zgodovina selfija – <https://www.youtube.com/watch?v=hTHTAtqj1Ew>

Iznajdba fotoaparata je svet umetnosti močno pretresla. V prvi polovici 19. stoletja so mnogi celo razglašali, da bo tradicionalno slikarstvo s tem umrlo, saj bo ta nova naprava zdaj nadomestila slikarjevo delo. V resnici se je zgodilo ravno nasprotno – mehanski postopki zajemanja podobe so spodbudili nastanek povsem novih slogov v slikarstvu, kot sta impresionizem in kasneje abstraktno slikarstvo.

VIDEO: Rojstvo abstraktnega slikarstva – <https://www.youtube.com/watch?v=3kdzGAjG26s>

Fotografija je kot nov izum porodila razmišljanja, kakšen bi utegnil biti naslednji korak razvoja te tehnologije. Že kmalu je postalo jasno, da bo fotografija kmalu nadgrajena z gibljivimi podobami – če namreč posnamemo serijo fotografij v hitrem zaporedju, s tem dobimo povsem nov pojav, ki ga

¹⁰ Daval 1982, str. 9.

¹¹ Kažić 1973, str. 18.

¹² Jovičić 1998, str. 41; Kažić 1973, str. 18.

¹³ Glej Withnall 2014.

danes poznamo kot film. Ko so izumitelji sredi 19. stoletja razmišljali o tem, na kakšne načine bi lahko uporabljali ta nadgrajeni izum, takrat še niso pomislili, da bi s tem lahko pripovedovali zgodbe, kot počnejo filmski režiserji danes, temveč so prvi filmi nastali kot **znanstveni pripomočki**.

Eden izmed znanstvenikov, ki so v filmu prepoznali dragocen pripomoček, je bil francoski astronom norveškega porekla **Pierre Jules César Janssen** (1824–1907), ki je razvil fotografski revolver – napravo, ki je lahko v počasnem zaporedju posnela serijo fotografij s pomočjo Daguerrovega postopka¹⁴. Njegov najbolj slovit film je *Prehod Venere čez Sončevo površje* (Passage de Venus) iz leta 1874. Gre za 5-sekundni film, sestavljen iz zaporedja 47 fotografij, ki prikazujejo Venerino pot pred vidnim Sončevim površjem, posneto preko daljšega obdobja. O pomembnosti tega kratkega filma najbolje priča podatek, da spletna stran IMDB ta film označuje za prvi dokumentarni film v zgodovini.

VIDEO: *Prehod Venere čez Sončevo površje* (1974) – https://www.youtube.com/watch?v=_1ZDEVQVB9A

Podoben, a še toliko bolj slovit primer zgodnjega znanstvenega filma predstavljajo eksperimenti britanskega fotografa **Eadwearda Muybridgea** (1830–1904). Ta se je tekom svoje kariere preselil v ZDA, kjer je veljal tudi za enega pionirjev 3D-fotografije. V zgodovinske knjige pa se je vendarle vpisal s sodelovanjem, ki ga je leta 1872 sklenil s kalifornijskim guvernerjem Lelandom Stanfordom. Slednji je bil velik ljubitelj konj in je želel kot prvi v zgodovini dokazati, kaj se dejansko dogaja s konjem v hitrem teku – ali ima eno nogo vedno na tleh ali pa so v kakem trenutku dvignjene vse štiri noge. Muybridge je s pomočjo Stanfordovega financiranja zgradil poseben poligon, na katerem je lahko z zaporedjem fotoaparatorov snemal študije gibanja živali. Njegovi filmi s tekom konja so še danes med najbolj slovitimi podobami zgodnjega filma iz 19. stoletja. Učinek, s katerim je konja med tekom posnel pod venomer natančnim kotom 90-stopinj, je dosegel tako, da je čez poligon napeljal tanke vrvice, ki jih je konj med tekom trgal in tako prožil posamezne fotoaparate. In odgovor na Stanfordovo dilemo o konjevih nogah? Muybridge je s svojimi filmi dokazal, da ima konj med hitrim tekom v nekem trenutku res dvignjene vse štiri noge.¹⁵

VIDEO: Muybridgeeve študije gibanja živali – <https://www.youtube.com/watch?v=FYKZif9ooxs>

Prav študije gibanja živali so bile pomemben tip filmskega ustvarjanja ob koncu 19. stoletja. Francoski znanstvenik in fiziolog **Étienne-Jules Marey** (1830–1904) je bil naslednik Janssenovih eksperimentov in je njegov fotografski revolver izpopolnil v fotografsko puško, zaslovel pa je s svojimi kratkimi filmi o gibanju ptic in mačk. Marey je leta 1888 s svojim aparatom, imenovanim kronofotograf, že lahko posnel do 20 sličic v sekundi¹⁶. Njegov film s padajočo mačko, s katerim je želel pokazati, kako se mačka med padanjem vedno postavi na noge, bi lahko označili tudi za prvi mačji video, kakršne v obliki video smešnic danes gledamo na Youtubu.

VIDEO: Mareyeva *Mačka v padu* (1894) – <https://www.youtube.com/watch?v=XqL9siGDeBA>

Prav zaradi tega, ker so imele zgodnje filmske kamere, kakršni sta bili Janssenova in Mareyeva, obliko pištole ali puške, se je v angleškem jeziku za snemanje filma uveljavil izraz *to shoot a film* (dobesedno *ustreliti film*), ki ga filmski režiserji uporabljajo še danes.

Vsi omenjeni izumi pa so vendarle imeli skupno značilnost, zaradi katere bi njihove produkte težko zares razglasili za filme v polnem pomenu besede. Načini predvajanja teh filmov namreč niso

¹⁴ Jovičić 1998, str. 60–61.

¹⁵ Thompson in Bordwell 2009, str. 5.

¹⁶ Jovičić 1998, str. 68–69.

omogočali, da bi jih vrteli na javnih projekcijah, temveč so jih lahko prikazovali zgolj **za enega gledalca naenkrat**.

VIDEO: Edisonov kinetoskop: naprava za individualni ogled filmov – <https://www.youtube.com/watch?v=sfI0NVC0hLU>

In prav to je tisti premik, ki se je zgodil leta 1895, ki ga označujemo za rojstno leto filma. Slovenska beseda »film« pravzaprav ne opisuje dovolj natančno tistega, kar se je pojavilo v tem prelomnem letu. Kot smo videli, so »filme« v širšem pomenu besede snemali že izumitelji kot Janssen, Muybridge in Marey. Angleška beseda *cinema* veliko bolje opisuje tisto, kar je nastopilo leta 1895 – gre za **predvajanje filmov na javnih projekcijah**, kar do tistega prelomnega leta ni obstajalo.

Pomembna iznajdba, ki je postavila temelj za javno prikazovanje filmov, je bila **iznajdba filmskega traku**, s katerim so nadomestili različne vrste fotosenzitivnih ploščic. Filmski trak je ponudil bolj prožen in praktičen material, na katerega je bilo moč posneti veliko število zaporednih fotografij in jih z njegovo osvetlitvijo tudi predvajati na velikem platnu. Filmski trak je kot prvi patentiral duhovnik **Hannibal Goodwin** (1822–1900) leta 1887¹⁷, vendar je za njegov nadaljnji razvoj poskrbelo podjetje **Eastman Kodak**, ki je prav na ta način postalo eno najpomembnejših podjetij v svetu fotografije in filma. Prve filmske trakove iz tistega časa so izdelovali iz nitrata celuloze, zelo vnetljive sestavine, ki so jo tedaj uporabljali tudi pri izdelavi bojnih konic za vojaške namene¹⁸. Ko so nitratu celuloze dodali kafro (voskasto aromatično snov), so ga pretvorili v raztegljivo plastiko, ki je bila prevlečena s fotosenzitivno emulzijo. Ta prvi tip filmskega traku se je imenoval **celulojdni oziroma nitratni film**.

Ker so bili prvi trakovi dobesedno narejeni iz eksploziva, je bila velika težava njihova gorljivost, saj je tak trak gorel celo v vodi. Prav zato je kar 75 % vseh filmov zgodnjega obdobja filma zgorelo, bodisi zaradi slabega arhiviranja bodisi zaradi samovžigov¹⁹. Šele po letu 1910 so začeli uporabljati novo, manj gorljivo vrsto filmskega traku, **acetatni film**.

VIDEO: Primerjava gorenja različnih tipov filmskega traku – <https://www.youtube.com/watch?v=G4tl48TPCVw>

Z iznajdbo filmskega traku so se lahko končno razvile naprave za hkratno snemanje in množično predvajanje filmov. Pomemben prelom se je zgodil leta 1892, ko je francoski izumitelj **Léon Bouly** (1872–1932) iznašel napravo, ki jo je imenoval **kinematograf** in s katero je lahko ob različnih priložnostih tako snemal kot predvajal filme²⁰. Ko se je Bouly znašel v finančnih težavah, je patent za kinematograf prodal bratoma **Augustu in Louisu Lumièru**, ki sta ta izum razvijala naprej. Leta 1895 sta prav brata Lumière priredila nekaj najbolj slovitih prvih projekcij filmov s filmskega traku v javnosti.

28. decembra leta 1895 sta omenjena izumitelja priredila bržkone najbolj slovito filmsko projekcijo v zgodovini, ko sta pred gledalci v kavarni **Grand Café v Parizu** prvič uporabila svoj kinematograf in prikazala 10 kratkih, nemih, črno-belih filmov v povprečni dolžini 45 sekund. Eden izmed njunih najslovitějšíh zgodnjih filmov (ki pa ga na tej prvi projekciji nista zavrtila) je bil **Prihod vlaka na postajo Ciotat** (*L'Arrivée d'un train en gare de La Ciotat*, 1895). Legenda pravi, da so prvi gledalci, ki so ta film videli na velikem platnu, začeli kričati in bežati iz dvorane, ko so pred sabo videli ogromen približujoči se vlak. Čeprav so ta poročila nekoliko pretirana, pa lepo ponazarjajo kulturni šok, ki so ga prva občinstva doživela, ko so prvič v zgodovini pred njimi

¹⁷ Jovičić 1998, str. 73.

¹⁸ Glej Morrison 2016.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Glej Jovičić 1998, str. 84.

oživele gibljive fotografske podobe.²¹

VIDEO: Prva projekcija bratov Lumière – <https://www.youtube.com/watch?v=OjG5bujrzGo>

VIDEO: *Prihod vlaka na železniško postajo Ciotat (1895)* –
<https://www.youtube.com/watch?v=1dgLEDdFddk>

Bratoma Lumière danes še vedno pripisujemo najpomembnejši delež pri prvih filmskih projekcijah in zgodovinarji so jima dolgo pripisovali ekskluzivne zasluge za to prelomno prakso. Vseeno pa danes vemo, da so posamezni izumitelji leta 1895 že pred bratoma Lumière prikazovali filme v javnosti, med najpomembnejšimi tovrstnimi prikazovalci pa so bili **Woodville Latham** v ZDA in **brata Skladanowski** v Nemčiji.²²

Prvih projekcij smo bili že leto zatem deležni tudi v Sloveniji. Prve projekcije so priredili potujoči operaterji, ki so z opremo potovali po Evropi in prirejali javne projekcije. Eden takšnih je bil tudi **Charles Crasse** iz Amsterdama, ki je po celini potoval z Edisonovim vitaskopom. Prve projekcije na našem ozemlju so se odvile v pivnici Götz (današnji Unionski dvorani) v Mariboru med 24. oktobrom in 1. novembrom 1896, nato od 3. do 9. novembra v salonu hotela Pri belem volu v Celju in nazadnje še v Ljubljani, in sicer med 16. in 22. novembrom v salonu hotela Pri Maliču. Slednje projekcije so bile tako dobro obiskane, da so predvajanje podaljšali do 26. novembra.²³

Kmalu je nastal tudi prvi film, posnet na ozemlju današnje Slovenije. To je bil kratki film *Razgled Ljubljane*, ki ga je leta 1899 posnel lastnik potujočega kinematografa **Johann Bläser**²⁴. Ta film danes velja za izgubljenega, saj je bilo mnogo zgodnjih filmov uničenih med svetovnima vojnoma.

Prvi slovenski filmski ustvarjalec pa je bil **Karol Grossmann** (1864–1929), odvetnik iz Ljutomera. Grossmann je bil amaterski filmski navdušenec, ki je z lastno opremo snemal filme v domačem kraju. Ohranili so se trije njegovi filmi: *Odhod od maše v Ljutomeru* (1905), *Sejem v Ljutomeru* (1905) in *Na domačem vrtu* (1906). V teh filmih lahko tudi opazujemo razvoj filmskega jezika od preprostega statičnega posnetka v *Odhodu od maše* preko montažnih rezov v *Sejmu* pa vse do igranega filma *Na domačem vrtu*²⁵. Dejstvo, da je naše okolje že tako zgodaj imelo svojega filmskega ustvarjalca, je ostalo neznano vse do leta 1968, ko je Grossmannov sin Vladimir po pogovoru s filmskim kritikom Francetom Brenkom razkril, da ima doma arhivirane posnetke svojega očeta²⁶. Leta 1969 so Grossmannu v čast na glavnem trgu v Ljutomeru postavili častno plaketo, po njem pa se imenuje tudi Grossmannov festival fantastičnega filma in vina, ki poteka vsako leto avgusta. Omenjeni trije filmi Karola Grossmanna so danes v restavrirani različici dostopni na DVD-ju.

VIDEO: Karol Grossmann: *Na domačem vrtu* (1906) –

<https://www.youtube.com/watch?v=qd2oQvvjFO4>

V začetku 19. stoletja je bil film še vedno nem, torej brez zvoka. Kljub temu da so na projekcijah po svetu med predvajanjem filma kot spremljavo v živo igrali glasbo ali pa najeli pripovedovalca, da je razlagal dogajanje na platnu, še ni bilo tehnologije, ki bi omogočala snemanje zvoka vzporedno s snemanjem podob s filmsko kamero. Danes vemo, da so prvi eksperimenti z zvokom nastali že vsaj leta 1894, ko je **William Kennedy Dickson** v studiu Black Maria v New Jerseyju, sicer v lasti izumitelja Thomasa Edisona, ustvaril poskusni film *Dicksonov eksperimentalni zvočni film*

²¹ Thompson in Bordwell 2009, str. 8–9.

²² Jovičič 1998, str. 88–89, 94–95; Parkinson 1995, str. 10.

²³ Glej Nedič 1997.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Pelko 2014, str. 129.

²⁶ Šimenc et al. 1985, str. 13.

(Dickson Experimental Sound Film, 1894–95), v katerem je poskusil združiti sliko in zvok, posnet na gramofonsko ploščo. Poskus je takrat spodletel, vendar nam restavrirana različica filma priča, kako blizu doseganju zvoka v filmu je bil Dickson že v času pred prvimi filmskimi projekcijami.

VIDEO: *Dickson Experimental Sound Film* (1894) – <https://www.youtube.com/watch?v=Y6b0wpBTR1s>

Prvi zvočni celovečerni film v zgodovini je bil *Pevec jazza* (*The Jazz Singer*) iz leta 1927. V njem so se prvič pojavili posamezni prizori, v kateri so liki govorili, preostali del filma pa je bil še vedno nem in opremljen z mednapisi. Pri tem filmu zvok še ni bil posnet na filmski trak, temveč so uporabljali sistem **Vitaphone**, pri katerem so zvok ločeno, v popolni sinhronizaciji, predvajali z gramofonske plošče.²⁷

VIDEO: Odlomek iz *Pevca jazza* (1927) – <https://www.youtube.com/watch?v=22NQuPrwbHA>
VIDEO: Demonstracija naprave Vitaphone – <https://www.youtube.com/watch?v=S1ONEdascKQ>

Pri kasnejših sistemih so zvok snemali in predvajali neposredno s filmskega traku, na katerem se je ob filmskih sličicah nahajal ozek pas avdio zapisa, ki ga je projektor bral vzporedno z vizualnim zapisom.

Zgodnji film je bil poleg tega, da je bil nem, tudi črno-bel. Določitev točne letnice iznajdbe barvnega filma je bistveno zahtevnejša naloga, ker se je že v zgodnji dobi pojavljalo več postopkov barvanja filma, denimo potapljanje filmskega traku v barvno emulzijo ali pa ročno barvanje posameznih delov filma²⁸. Ti postopki so bili v uporabi že dolgo pred iznajdbo filma. Čeprav je bil prvi komercialni princip barvnega snemanja filma **Kinmakolor**, izumljen leta 1906, pa je bilo še vse do srede šestdesetih let 20. stoletja snemanje filmov na črno-beli trak povsem običajno tudi pri filmih največjih filmskih studiev.

VIDEO: Kinemakolor, prva tehnologija snemanja filma v barvah – <https://www.youtube.com/watch?v=qWWf7thVFJ0>

Ključna ugotovitev zgodovine filma v 19. stoletju pa je vendarle naslednja. Za to, da je film v 20. stoletju postal tako velika in svetovno razširjena industrija, niso bili toliko zaslužni ti zgodnji izumitelji, ki smo jih omenjali doslej. Pravzaprav mnogi izmed njih sploh niso imeli večjih finančnih koristi od svojih prelomnih izumov ali pa so celo živeli v revščini. Sloviti tovrsten primer predstavlja pionir posebnih učinkov Georges Méliès. Znana je tudi izjava bratov Lumière, ki sta v času svojih prvih projekcij trdila, da je film zgolj modna muha, ki bo minila, ko se bo poleglo navdušenje nad prvimi izumi.

Tisti, ki so vzpostavili film kot industrijo, kakršno poznamo danes, so bili ameriški filmski producenti, ki so se okrog leta 1910 začeli seliti na Zahodno obalo ZDA. Na vzhodu ZDA so bili namreč izumitelji, kakršen je bil Thomas Edison, upravičeni do provizij za uporabo njihovih naprav, kar je zmanjševalo morebitne finančne dobičke producentov, po drugi strani pa je bilo snemanje filmov v tistih krajih oteženo zaradi hudih zim²⁹. Ker so se t. i. neodvisni producenti želeli oddaljiti od sporov glede licenciranja, so se preselili v Kalifornijo, kjer ni bilo ne ene ne druge težave. Na severnem obrobju Los Angelesa so tako posamezni producenti začeli postavljati velike dvorane, iz katerih so nastali **prvi ameriški filmski studii**³⁰. Za kako vizionarsko potezo je šlo, najbolje kaže podatek, da šest največjih studiev, ki so jih producenti ustanovili v tistem obdobju, med letoma

²⁷ Thompson in Bordwell 2009, str. 178.

²⁸ Pelko 2014, str. 59.

²⁹ Jovičić 1998, str. 132; Parkinson 1995, str. 29.

³⁰ Thompson in Bordwell 2009, str. 29, 31, 55–56; Kavčič in Vrdlovec 1999, str. 254.

1912 in 1935, še danes sodi med največja filmska in medijska podjetja na svetu. To so studii Universal Studios (ust. 1912), Paramount Pictures (1912), Disney Studios (1923), Warner Bros. (1923), Columbia Pictures (1924) in 20th Century Fox (1935). Sloviti napis »Hollywood«, ki je postavljen na hribu nad območjem, kjer se nahajajo ti filmski studii, sprva ni bil turistična znamenitost, kakršna je danes, temveč oglas za parcele, na katerih so med drugim producenti po ugodnih pogojih lahko postavljali stavbe za filmsko produkcijo.

VIDEO: Zgodovina napisa »Hollywood« – <https://www.youtube.com/watch?v=tOGxqXDrUDc>

Filmski studii so prinesli številne prednosti. Filme so zdaj v razkošnih prostorih financirali, načrtovali in snemali na enem mestu; producenti so imeli na voljo notranja in zunanja prizorišča za snemanje, poleg tega pa so filmski delavci vseh vrst (od igralcev do tehnikov) živeli v bližini studiev, zaradi česar je Los Angeles tudi postal filmsko mesto. To obdobje med dvajsetimi in šestdesetimi leti, v katerem je ustvarjanje filmov v ZDA potekalo na tovrsten način, imenujemo »zlata doba Hollywooda«.

V današnjem času filmska produkcija v ZDA nastaja na bistveno drugačen način. Največji studii pogosto delujejo kot distributerji filmov po svetu, medtem ko filmi sami nastajajo pod okriljem manjših podjetij v lasti filmskih režiserjev ali neodvisnih producentov. Veliko moči so pridobila podjetja za prodajo filmov, ki poskrbijo za vez med producentom in nacionalnimi distributerji.

Način snemanja filmov na filmski trak, kakršen se je uveljavil na koncu 19. stoletja, pa je v začetku 21. stoletja nadomestila **digitalna tehnologija**, ki je posegla v vse sfere nastajanja in predvajanja filmskih podob. Kljub temu da gre za bistveno drugačen način ustvarjanja filmov, saj tehnologija ne sledi več optičnim postopkom, temveč so podobe računalniško zajete, pa je v grobem smislu princip snemanja še vedno isti kot pri prvih fotoaparatih in *cameri obscuri*. Z nastopom digitalne tehnologije se je revolucionarno spet spremenil samo tisti tretji element – torej medij, na katerega so zajete podobe. Namesto filmskega traku smo z digitalno tehnologijo dobili trde diske in različne vrste spominskih kartic.

Digitalna tehnologija je prinesla mnogo prednosti in slabosti. Po eni strani filmi v kinematografe v primerjavi s premierami v ZDA danes prihajajo brez zamude, saj se gradivo preprosto pretoči neposredno na projektorje v kinih, medtem ko je bilo treba nekdanje filmske trakove fizično razpošiljati po vsem svetu, zaradi česar je prihajalo do večmesečnih zamikov pri predvajanju. Po drugi strani pa mnogi režiserji obžalujejo izgubo posebnega videza, ki ga je proizvedel filmski trak, in še naprej snemajo s to tehnologijo. Primer takšnega režiserja je denimo Christopher Nolan (*Vitez teme* [The Dark Knight, 2008], *Medzvezdje* [Interstellar, 2014], *Dunkirk* [2017]). Kot stranski produkt digitalne revolucije je nastalo tudi piratstvo oziroma nedovoljeno razširjanje filmov preko spleta, ki v marsikateri državi po svetu (tudi v Sloveniji) ni sankcionirano, kar ustvarjalce prikrajša za dobiček od prihodkov od distribucije njihovih filmov.

V današnjem času se novi izumi v filmskem svetu še vedno vrstijo. Leta 2017 se je na filmskem festivalu v Benetkah denimo odvila prva samostojna sekcija, v kateri so predvajali zgolj **VR-filme** oziroma filme virtualne resničnosti, ki jih je treba gledati s posebnimi očali, ki gledalca potopijo v 360-stopinjsko virtualno okolje. Kljub temu da gre za razmeroma nov izum, pa prav VR-film še enkrat kaže, kako vplivne so tudi pri teh najsodobnejših tehnologijah zamisli, ki izhajajo iz razmišljanj prvih izumiteljev filma s konca 19. stoletja. Zamisel o ogledu filma za samo enega gledalca je namreč prav tista, ki so jo uporabljali filmski izumitelji še pred iznajdbo filmskega projektorja. Z VR-filmom bi torej utegnili nastati nova veja filmske umetnosti, ki bi ustvarjala filme za samo enega gledalca, kar je ideja, ki je z nami prav tako že od druge polovice 19. stoletja.

VIDEO: VR-film – https://www.youtube.com/watch?v=N4NWvDNEJ_s

Literatura

- Daval, Jean-Luc. 1982. *Photography: History of an Art*. Geneva: Albert Skira; New York: Rizzoli.
- Hoffmann et al. 2018. *U-Th dating of carbonate crusts reveals Neandertal origin of Iberian cave art*. *Science*, vol. 359, Issue 6378, str. 912–915.
- Jovičić, Stevan. 1998. *Od kamere opskure do video-filma: hronologija pronalazaštva pokretnih slika*. Kragujevac: Prizma; Beograd: Centar film.
- Kavčič, Bojan, in Vrdlovec, Zdenko. 1999. *Filmski leksikon*. Ljubljana: Modrijan.
- Kažić, Dragoljub. 1973. *Elementarna tehnika fotografije*. Beograd: Umetnička akademija.
- Morrison, Bill. 2016. *Dawson City: Frozen time* [dokumentarni film].
- Nedič, Lilijana. 1997. *Zgodovina filma na Slovenskem: od arheološkega obdobja do prihoda zvoka*. Ljubljana: Slovenska kinoteka.
- Parkinson, David. 1995. *History of Film*. London: Thames and Hudson.
- Pelko, Stojan. 2014. *Filmski pojmovnik za mlade*. Maribor: Aristej.
- Salmi, Hannu. 2008. *Nineteenth-Century Europe*. Cambridge, Malden: Polity.
- Šimenc, Stanko, et al. 1985. *Karol Grossmann*. Ljubljana: Slovenski gledališki in filmski muzej.
- Thompson, Kristin, in Bordwell, David. 2009. *Svetovna zgodovina filma*. Ljubljana: Umco, Slovenska kinoteka.
- Warner Marien, Mary. 2006. *Photography: A Cultural History*. London: Laurence King Publishing.
- Withnall, Adam. 2014. *This is the first ever photograph of a human – and how the scene it was taken in looks today*. Independent. Spletni vir: www.independent.co.uk/news/world/world-history/this-is-the-first-ever-photograph-of-a-human-and-how-the-scene-it-was-taken-in-looks-today-9841706.html; pridobljeno: 27. 8. 2018.